

พุทธปรัชญาในพุทธปฏิมา

Buddhist Philosophy in Buddha image

พุทธรักษ์ ปราบนอก

Puttharak Prabnok

สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา

Philosophy and Religion

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

Faculty of Humanities and Social Sciences

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

KhonKaen University

บทคัดย่อ

พุทธปฏิมาเป็นสื่อแทนพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนได้สร้างพุทธปฏิมาขึ้นมาเพื่อระลึกถึงพระพุทธรูปองค์ตามเนื้อหาในพุทธประวัติทำให้มีพุทธปฏิมาจำนวนมาก พุทธปฏิมาไม่ใช่เป็นเพียงรูปเคารพเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงพุทธปรัชญาสำคัญ แม้การบูชาพระพุทธรูปปฏิมาด้วยการกราบไหว้และอามิสบูชาต่าง ๆ จะเป็นความดี แต่ก็ยังไม่นับว่าได้ประโยชน์อย่างแท้จริง ส่วนการสร้างความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงพุทธปรัชญาที่แฝงอยู่ในพุทธปฏิมาและน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ จึงจะเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: พุทธปรัชญา, พระพุทธรูป

ABSTRACT

The Buddha images were a representative of the Buddha, the great teacher of Buddhism. Buddhists have been established the Buddha images in order to keep the Buddha in minds according to the texts in the Buddha history, caused to have many Buddha images. The Buddha images were not only the honorable statues but the symbol reflected the important Buddhist philosophy. Although to pay respect the Buddha images by prostration and other material worships is good but not really beneficial. But to understand the Buddhist philosophy truly hidden in the Buddha images and induce it to practice would be the real benefit.

Keyword: Buddhist Philosophy, Buddha images

บทนำ

สิ่งเคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชนเรียกว่า พระรัตนตรัย หรือไตรรัตน์ มาจากคำว่า ไตร แปลว่า 3 กับคำว่า รัตนะ แปลว่า แก้ว ของวิเศษหรือของมีค่า สิ่งประเสริฐสิ่งมีค่าสูงสุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551 : 339) รวมกันเข้าเป็นไตรรัตน์ หมายถึง แก้ว 3 ประการ สิ่งประเสริฐ 3 อย่าง หรือสิ่งมีค่าสูงยิ่ง 3 อย่าง เมื่อนำไตรรัตน์มาใช้กับพระพุทธรูปจึงมีความว่าเป็นสิ่งเคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ประกอบด้วยพระพุทธรูป พระธรรมและพระสงฆ์ ซึ่งชาวพุทธถือว่าเป็นที่พึ่งเป็นที่สักการบูชาสูงสุด (ประยงค์ แสนบุราณ, 2557 : 91) ในบรรดาพระรัตนตรัยนี้ พุทธศาสนิกชนต่างเคารพสักการบูชาพระพุทธรูปไว้ในฐานะเป็นที่พึ่งที่ระลึกสูงสุด เพราะพระพุทธรูปทรงเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธรูปทรงเป็นผู้ประกาศศีลธรรมคำสั่งสอนที่เรียกว่า พระธรรม เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์

เมื่อพระพุทธรูปทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนจึงได้พากันแสดงออกถึงพลังศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรูปด้วยการสร้างสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปขึ้นจำนวนมาก ตั้งแต่องค์เล็ก ๆ ที่เรียกว่า พระเครื่อง จนกระทั่งถึงองค์ที่มีขนาดใหญ่ที่เรียกว่า พุทธปฏิมาหรือพระพุทธรูป เพื่อนำมาเป็นที่ใช้เคารพสักการบูชา ในประเทศไทยมีพุทธปฏิมาศักดิ์สิทธิ์จำนวนมากที่ได้รับการเคารพบูชาจากชาวพุทธ พุทธปฏิมาถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสารแนวคิดของมนุษย์โดยผ่านสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นรูปธรรมเพื่อการถ่ายทอด เพราะการสื่อสารสิ่งที่เป็นนามธรรมนั้นต้องอาศัยการสังเคราะห์และตีความหมายออกมาเป็นสัญลักษณ์ก่อนเนื่องจากการสื่อสารส่วนใหญ่ต้องผ่านภาษาหรือสัญลักษณ์ (สุวิภา จำปาวัลย์ และชัชชนะ ปิ่นเงิน, 2551 : 20) ในปัจจุบัน คนทั่วไปมักมีความคิดและเข้าใจว่า พุทธปฏิมาที่เป็นตัวแทนของพระพุทธรูป เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีไว้สำหรับการเคารพบูชาเท่านั้น แต่บทความนี้จะแสดงให้เห็นถึงความหมายที่กว้างกว่านั้น และสะท้อนให้เห็นถึงพุทธปรัชญาเมื่อพิจารณาผ่านพุทธปฏิมา

ความเป็นมาของการสร้างพุทธปฏิมา

พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนขององค์พระพุทธรูป คือ พระพุทธรูป มักใช้ย่อเป็น ปฏิมา หรือปฏิมากร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 795) พุทธศาสนิกชนนิยมสร้างพุทธปฏิมาขึ้น เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงและเคารพกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป โดยเชื่อว่าการสร้างและการเคารพบูชาพุทธปฏิมาจะนำมาซึ่งบุญกุศลมากและความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

การสร้างพุทธปฏิมาเป็นครั้งแรกในประเทศอินเดียปรากฏขึ้นในสมัยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะแห่งแคว้นคันธาระ ราวพุทธศักราช 663-705 โดยได้รับแรงบันดาลใจจากชาวกรีกผู้นิยมสร้างรูปเคารพเทพเจ้าผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นเมืองของอินเดียที่มีการสร้างรูปเคารพอยู่แล้ว จึงเกิดเป็นคติในการสร้างรูปเคารพพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก จัดเป็นพุทธปฏิมาสมัยคันธารรัฐที่มีลักษณะรูปร่างหน้าตาและการห่มจีวรคล้ายการนุ่งผ้าของชาวกรีกโบราณ เนื่องจากอารยธรรมกรีกได้แผ่ขยายเข้าสู่ดินแดนชมพูทวีปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 ภายใต้การนำของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชกษัตริย์แห่งอาณาจักรมาซิโดเนียทางตอนเหนือของประเทศกรีซ ที่ได้แผ่ขยายอำนาจครอบคลุมดินแดนต่าง ๆ รวมถึงดินแดนในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย คือ แคว้นคันธาระในขณะนั้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554 : 26-27) แต่นักวิชาการบางท่านก็เสนอว่า อาจมีการสร้างพุทธปฏิมาขึ้นในศิลปะมูรธา ก่อนจากนั้นจึงได้แพร่หลายไปยังศิลปะคันธาระ เนื่องจากพุทธปฏิมาในศิลปะมูรธามีการสร้างมูรธา (ท่าทางมือ) ที่เรียบง่าย คือ อภัยมูรธา เพียงอย่างเดียว ส่วนศิลปะคันธาระมีการสร้างหลากหลายมูรธา จึงสันนิษฐานตามทฤษฎีที่เชื่อว่า ศิลปะที่เรียบง่ายย่อมมีอายุสมัยในการสร้างเก่าแก่กว่าศิลปะที่มีรูปแบบซับซ้อน (เชษฐ ติงส์ภูษาลี, 2558 : 67)

พุทธปฏิมาที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทยเป็นพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดีย พบทั้งพุทธปฏิมาสมัยอมราวดี (ศิลปะอินเดียช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-9) และพุทธปฏิมาสมัยคุปตะ (ศิลปะอินเดียช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-11) เป็นพุทธปฏิมาขนาดเล็กพอเหมาะสำหรับพกพาหรือนักบวชชาวอินเดียจะนำติดตัวเดินทางเข้ามาค้าขายและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันได้โดยสะดวก (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554 : 27)

หลักเกณฑ์ในการออกแบบพุทธปฏิมาเป็นรูปมนุษย์

ศ.มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงอธิบายไว้ว่า ครั้งแรกที่ช่างโบราณสามารถสร้างพุทธปฏิมาขึ้นได้ ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยเห็นพระพุทธรูปมาก่อน นั่นก็เป็นเพราะพุทธปฏิมาเป็นเพียงรูปบุคคลสมมติที่ช่างจินตนาการออกแบบขึ้นมาเท่านั้น โดยช่างโบราณต้องอาศัยหลักเกณฑ์สำคัญในการสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อให้ผู้ศรัทธายอมรับรูปบุคคลสมมติดังกล่าวในฐานะตัวแทนของพระพุทธรูปผู้ศักดิ์สิทธิ์อย่างไร้ข้อกังขา หลักเกณฑ์ดังกล่าว มี 3 ประการ คือ

1) การนำลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ที่กล่าวไว้ในลักษณะสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ 11 ที่ฉนิกาย ปาฏิภวรรค (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525 : 2-4) มาใช้ โดยเลือกเอาลักษณะที่เห็นว่า งาม มาใช้กับพุทธปฏิมา เช่น อุดณาโลม (ขนอ่อนนุ่มเหมือนขนุน) ระหว่างคิ้ว พระกรรณ (หู) ยาวซึ่งสะท้อนถึงความเป็นชนชั้นสูงที่มักสวมตุ้มหูมีค่าที่มีน้ำหนักมาก จึงสันนิษฐานกันว่า พระพุทธรูปน่าจะเคยสวมตุ้มหูมาก่อน เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ พระพาหา (แขน) ยาว เป็นต้น

2) การนำรูปแบบของศิลปะกรีก-โรมันมาใช้ ซึ่งเดิมเคยใช้ในการสร้างเทพเจ้ากรีก-โรมัน มาก่อน เช่น การห่มจีวรซึ่งคล้ายกับการห่มผ้าโทกา (Toga คือ ผ้าคลุมชั้นนอก) ในศิลปะกรีก-โรมัน และสร้างประภามณฑล (วงรัศมี) รอบพระเศียรตามแบบ Halo ของเทพอะพอลโล่ (สุริยเทพของกรีก-โรมัน) แสดงคติความเชื่อที่ว่า พระพุทธรูปทรงเป็นเจ้าแห่งแสงสว่างทรงเทียบได้กับพระอาทิตย์ นอกจากนี้ ประภามณฑลนี้ยังทำหน้าที่ยึดพระเศียร (ศิระชะ) พระศอก (คอ) และพระอังสา (ไหล่) ไว้ให้แข็งแรงเนื่องจากส่วนนี้เป็นจุดที่แตกง่าย

3) การประดิษฐ์ อุษณีชะ ซึ่งเป็นมวยผมหรือเศียรที่ปูดโปนด้านบนพระเศียร ทั้ง ๆ ที่จริงแล้ว พระพุทธรูปอาจไม่ได้มวยพระเกศาอย่างนั้น หรืออาจโกนพระเกศา เช่นเดียวกับพระสงฆ์องค์อื่นก็ได้ แต่การสร้างพระอุษณีชะขึ้นมาก็ช่วยให้พระพุทธรูปมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากพระสาวก (เชษฐัง ดิงส์ลูชาลี, 2558 : 68-69) อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนิกชนบางคนในปัจจุบันยังคงเข้าใจว่า พระพุทธรูปทรงมีมวยผมจริง ๆ ตามที่ปรากฏในพุทธปฏิมาอันเนื่องมาจากการไม่เข้าใจหลักเกณฑ์ในการสร้างพุทธปฏิมานั้นเอง

สรุปได้ว่า หลักเกณฑ์สำคัญในการสร้างพุทธปฏิมาประกอบลักษณะของมหายานบุรุษ 32 ประการ โดยนำมาใช้เฉพาะลักษณะที่เห็นว่า งาม การนำรูปแบบของศิลปะกรีก-โรมัน มาใช้ และการประดิษฐ์อุษณีนีชะ (อุณนิส) หรือมวยผมเพื่อให้แตกต่างจากพระสาวกทั่วไปและเป็นลักษณะเด่นเฉพาะของพุทธปฏิมา

องค์ประกอบสำคัญของพุทธปฏิมา

พุทธปฏิมาแต่ละองค์นั้นจะมีส่วนประกอบสำคัญ 3 ประการเช่นเดียวกัน ได้แก่ อิริยาบถ อาสนะ (ท่านั่ง) และมุทราก (ท่าทางมือ) ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

1. อิริยาบถ

อิริยาบถ คือท่าทางของพุทธปฏิมา มี 3 ท่าทางที่สำคัญ ได้แก่ พุทธปฏิมาประทับนั่ง ประทับยืน และนอน (ไสยาสน์) สำหรับพุทธปฏิมาในอิริยาบถเดิน (ลีลา) ในศิลปะอินเดียไม่ปรากฏเห็นชัดเจนนัก ต้องรอจนกระทั่งในสมัยสุโขทัยของไทย จึงเกิดพุทธปฏิมาในอิริยาบถเดินอย่างชัดเจน

2. อาสนะ

อาสนะ คือ ท่าประทับนั่งของพระพุทธเจ้า ซึ่งระบบอาสนะจะใช้กับการจำแนกเฉพาะพุทธปฏิมาประทับนั่งเท่านั้น อาสนะในศิลปะอินเดีย สามารถแบ่งได้ 3 แบบ ได้แก่

1) ขัดสมาธิราบ (วีราสนะ) คือ การประทับนั่งขัดสมาธิโดยใช้ขาขวาทับขาซ้ายเห็นฝ่าพระบาทข้างขวาเพียงข้างเดียว

2) ขัดสมาธิเพชร (วัชราสนะ) คือ การประทับนั่งขัดสมาธิโดยใช้ขาทั้งสองไขว้กัน จนสามารถเห็นพระบาททั้งสองข้าง

3) ห้อยพระบาท (ประลัมพปาสาทาสนะ หรือ ภัทราสนะ) คือ การประทับนั่งห้อยพระบาทลงไปที่พื้น (เหมือนกับการนั่งเก้าอี้)

3. มุทราก

มุทราก คือ การแสดงพระหัตถ์ (ปาง) แต่ละมุทรากอาจเจาะจงพุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่งหรือไม่เจาะจงก็ได้ บางมุทรากสามารถใช้ได้ทั้งกับพุทธปฏิมาประทับนั่ง

และประทับยืน ในขณะที่บางมูทราคี่กำหนดใช้ได้เฉพาะกับพุทธปฏิมาประทับนั่งเท่านั้น มูทราหลัก สำหรับพุทธปฏิมาในศิลปะอินเดียมี 6 มูทรา ได้แก่

1) อภัยมูทรา หรือ ปางประทานอภัย ได้แก่ การแบพระหัตถ์ขวาตั้งขึ้น ไม่เจาะจงพุทธประวัติตอนใด ใช้ได้ทั้งอิริยาบถนั่งและยืน เป็นมูทราที่เก่าแก่ที่สุด จึงแพร่หลายไปทั่ว ปรากฏทั้งในอินเดียเหนือและอินเดียใต้

2) วรทมูทรา หรือ ปางประทานพร ได้แก่ การแบพระหัตถ์ขวาห้อยลง ไม่เจาะจงพุทธประวัติตอนใด ใช้ได้ทั้งอิริยาบถนั่งและยืน ปรากฏความนิยมเฉพาะในอินเดียเหนือเท่านั้น

3) ภูมิสปรรคมูทรา เป็นคำภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า ภูมิ แปลว่า แผ่นดิน และ สปรรค แปลว่า สัมผัส แปลรวมได้ว่า สัมผัสแผ่นดิน หรือ ปางมารวิชัย (การชนะมาร) ได้แก่ การวางพระหัตถ์ขวาไว้ที่พระชานุ (เข่า) ชี้ลงไปที่ยพื้นดิน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางลงที่พระเพลา ใช้กับอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิเท่านั้น สื่อถึงเหตุการณ์ตอนแตะแผ่นดินเพื่อเรียกพระแม่ธรณีขึ้นมาเป็นพยานก่อนการตรัสรู้ นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือ เช่น ชาว พุกาม

4) ธรรมจักรมูทรา หรือ ปางปฐมเทศนา ได้แก่ มูทราที่แสดงด้วยสองพระหัตถ์โดยพระหัตถ์ขวาจีบนิ้วเป็นวง แทนธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายใช้นิ้วชี้ นิ้วกลาง หรือนิ้วก้อย “ชี้” ไปที่วงนิ้วของพระหัตถ์ขวา ปรากฏเฉพาะพุทธปฏิมาประทับนั่งเท่านั้น เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา แสดงการหมุนธรรมจักร โดยพระหัตถ์ขวาที่จีบเป็นวง สื่อแทนวงธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายที่ชี้ นิ้ว สื่อถึงการหมุน นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือ เช่น ชาว พุกาม สาเหตุที่ธรรมจักรถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า เป็นเพราะ แท้จริงแล้ว ธรรมจักรมาจาก ล้อรถศึก โดยเริ่มเดิมทีมีความหมายเกี่ยวข้องกับการแสดงสถานะอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์มาก่อน เนื่องจากแต่เดิมกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ จะทรงใช้รถศึกออกปราบปรามรวมรวมนแว่นแคว้นต่าง ๆ ให้มาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจ ดังนั้น จึงมีการเปรียบเทียบว่า หากกษัตริย์รับสั่งให้รถศึกซึ่งเคลื่อนด้วยล้อขับเคลื่อน หมุนไปแห่งใด ก็เปรียบดั่งจักร หรือล้อที่หมุนเวียนไปทั่ว และเปรียบดั่งพระราชอำนาจ

แฝงไปในบริเวณนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการนำ ล้อรถศึก มาเป็นสัญลักษณ์แห่งบุญบารมีของพระองค์ และเป็นสัญลักษณ์ว่า พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอีกด้วย (เชษฐัง ดิงสัญชาติ, 2558 : 38-41)

ในมหาสุทฺถสสนสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าจักรพรรดิกับจักร iva ภายในเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมปรากฏจักรแก้ว อันมีซี่ 1,000 ซี่ และส่องสว่างตลอดเวลา จักรนี้ย่อมหมุนไปทั่วชมพูทวีป และกษัตริย์ต่างเมืองย่อมอ่อนน้อมเมื่อเห็นจักรดังกล่าว (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525 : 475-476) ต่อมาสัญลักษณ์นี้ถูกนำมาปรับใช้ในพระวินัยปิฎก ในการยกย่องพระพุทฺธเจ้าเปรียบดั่งพระเจ้าจักรพรรดิทางธรรม ด้วยการเปรียบเทียบพระองค์ว่า การแสดงปฐมเทศนาของพระองค์ เป็นดั่งการหมุนจักรแห่งธรรม ให้แผ่ไปทั่ว ซึ่งไม่มีผู้ใดหมุนมาก่อน และจะไม่มีผู้ใดสามารถหมุนกลับได้อีก (หมายถึงไม่มีผู้ใดสามารถปฏิเสธการสั่งสอนของพระองค์ได้) ดังนั้น การแสดงปฐมเทศนาของพระพุทฺธเจ้า จึงได้รับการตั้งชื่อว่า รัชมจกัปปวัตนสูตร แปลว่า พระสูตรแห่งการหมุนธรรมจักร ด้วยเหตุนี้ ธรรมจักร หรือจักรแห่งธรรม จึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งพระธรรมของพระพุทฺธศาสนาในที่สุด

5) ญาณมูทรา คำว่า ญาณะ เป็นคำภาษาสันสกฤตแปลว่า เฟ้ง สื่อถึงการทำสมาธิ หรือปางสมาธิ ได้แก่ พระหัตถ์ขวาประสานพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพล (ตัก) ใช้กับการประทับนั่งขัดสมาธิเท่านั้น นิยมในอินเดียเหนือและศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือ เช่น ชาว พุกาม นิยมในอินเดียใต้ ลังกา และศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียใต้ เช่น ทวาราวดี ขอม

6) วัตรรกมูทรา หรือ ปางสั่งสอน ได้แก่ การจับนิ้วพระหัตถ์เป็นวง ปรากฏทั้งในอิริยาบถนั่งและยืน นิยมในอินเดียใต้ ลังกา และศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียใต้ เช่น ทวาราวดี (เชษฐัง ดิงสัญชาติ, 2558 : 42)

สรุปได้ว่า องค์ประกอบสำคัญของพุทธปฏิมามี 3 ประการ ได้แก่ อิริยาบถหรือท่าทางของพุทธปฏิมาแบ่งตามอิริยาบถสำคัญของมนุษย์ทั่วไป คือ ท่าประทับนั่ง ยืน และนอน อาสนะ หรือท่านั่งของพุทธปฏิมาประกอบด้วยการนั่งขัดสมาธิราบ การขัดสมาธิเพชร และการนั่งห้อยพระบาท มูทราหรือท่าทางพระหัตถ์ของพุทธปฏิมา

6 ลักษณะ คือ อภยมุทรา วรทมุทรา ภูมิสปรรคมุทรา ธรรมจักรมุทรา ธยานมุทรา และ วิตรรกมุทรา

ปางของพุทธปฏิมา

เนื่องจากพุทธปฏิมาสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธรูป และเป็นส่วนหนึ่งของการบอกเล่าพุทธประวัติ จึงเป็นมูลเหตุของการสร้างพุทธปฏิมาเพื่อเล่าเรื่องในแต่ละตอนขึ้น ความหมายของคำว่า ปาง จึงหมายถึง พุทธประวัติในตอนใดตอนหนึ่งต่างจากมุทรา ที่หมายถึง การแสดงท่าทางด้วยพระหัตถ์ว่าพระพุทธรูปทรงกำลังทำอะไร

ในศิลปะอินเดียยุคแรก ๆ ปรากฏการแสดงมุทราของพุทธปฏิมาเพียง 6 ท่าเท่านั้น ได้แก่ มารวิชัย สมภาติ ปฐมเทศนา ทรงแสดงธรรม ประทานอภัย และประทานพร บางครั้งการแสดงมุทราหนึ่งอาจนำไปใช้ในพุทธประวัติตอนอื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตามก็ตามความเข้าใจในปัจจุบันมักรวมเรียกการแสดงมุทราว่าเป็นการแสดงปางด้วย

การแสดงปางหรือพุทธประวัตินั้น แรกเริ่มมีเพียง 4 ปาง ตามสังเขปนิยสถานทั้ง 4 ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนาและปรินิพพาน ต่อมาภายหลังเพิ่มเป็น 8 ปางตามจำนวนสถานสำคัญที่เพิ่มเติมมาอีก 8 แห่ง โดยปางที่เพิ่มขึ้น 4 ปาง ได้แก่ ปางทรมานช้างนาฬาคีรี ปางทรงรับบาตรจากพญาวานร ปางยมกปาฏิหาริย์ และปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ในสมัยทวารวดีซึ่งถือเป็นระยะแรกเริ่มของการรับวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาจากอินเดีย ได้พบหลักฐานการสร้างพุทธปฏิมาเพียงไม่กี่ปาง เช่น ปางประทานพร ปางแสดงธรรม ปางมารวิชัย และปางสมภาติ ในระยะต่อมาก็จะมีการสร้างพุทธปฏิมาปางอื่นๆ ขึ้นทั้งที่เป็นการดัดแปลงให้เป็นแบบท้องถิ่นและที่คิดริเริ่มขึ้นใหม่ เช่น พุทธปฏิมาแสดงประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ที่เรียกว่า ปางห้ามสมุทร เป็นงานที่พบครั้งแรกในสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยอยุธยา การสร้างพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ ยังปรากฏไม่มากนัก ที่นิยมมากที่สุด คือ ปางมารวิชัย รองลงมาได้แก่ ปางสมภาติ และปางอื่น ๆ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรวบรวมและเรียบเรียงตำราทาง

พระพุทธรูปศาสนาขึ้น เช่น พระนิพนธ์พุทธประวัติเรื่อง ปฐมสมโพธิกถา แล้วทรงประดิษฐานแบบอย่างพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ ขึ้นตามพุทธประวัติดังกล่าวเพื่อให้ช่างสร้างพุทธปฏิมารวม 40 ปาง ซึ่งถือเป็นการกำหนดปางต่างๆ ของพุทธปฏิมามากที่สุดเท่าที่เคยมีมา หลังจากนั้นมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันได้มีการกำหนดปางของพุทธปฏิมาเพิ่มเติมขึ้นหลายตำรา จนทำให้จำนวนปางต่างๆ ของพุทธปฏิมาเพิ่มจำนวนมากขึ้น เช่น บางตำราก็แสดงปางต่าง ๆ ของพุทธปฏิมาไว้ถึง 55 ปาง 66 ปาง 72 ปาง และ 90 ปาง เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554 : 32-33)

ในปัจจุบันนี้ พุทธปฏิมาที่มีการสร้างอยู่ในประเทศไทยมีจำนวนมาก นิยมสร้างขึ้นตามอิริยาบถสำคัญ ได้แก่ นั่ง ยืน และนอน ดังกล่าวแล้ว จะขอนำเสนอพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ แยกตามปางของพุทธปฏิมาในอิริยาบถต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ปางนั่ง

พุทธปฏิมาที่นิยมสร้างมากที่สุดจะเป็นปางนั่ง จะเห็นได้จากพุทธปฏิมาองค์สำคัญของประเทศส่วนใหญ่จะอยู่ในอิริยาบถนั่งมากที่สุด ผู้เขียนมีความเห็นว่า ความนิยมในการสร้างพุทธปฏิมาปางนั่งมากกว่าปางอื่น ๆ เพราะอิริยาบถนั่งเป็นอาการที่เรียบง่ายมากกว่าอิริยาบถอื่น พุทธปฏิมาปางนั่ง โดยสร้างขึ้นตามเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ มีจำนวน 34 ปาง ได้แก่ ปางอิริยาบถเพศบรรพชิต ปางปัจเจกชน ปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ปางมารวิชัย ปางปฐมบัญญัติ ปางห้ามมาร ปางประทานอภัย ปางปฐมเทศนา หรือปางแสดงธรรมจักร ปางประทานเอหิภิกขุ ปางภัตติก ปางนาคปรก ปางโอวาท หรือแสดงโอวาทปาติโมกข์ ปางประทานพร ปางปาเลโดยก ปางโปรดอาฬวกยักษ์ หรือปางโปรดสัตว์ ปางพิจารณาชราธรรม ปางแสดงโอฬานิมิต ปางปลงอายุสังขาร ปางทรงรับอุทกัฏฐิ ปางสมาธิ หรือปางตรัสรู้ ปางชี้จักรสาร ปางโปรดพุทธมารดา ปางประสานบาตร ปางประทานธรรม ปางขับพระวิกกलि ปางพระเกศธาตุ ปางฉันสมอ ปางเสวยมธุปายาส ปางลอยถาด ปางเรือนแก้ว ปางรับสัตตคุกัฏฐิ ปางสดุดย ปางสมาธิเพชร ปางโปรดพญาชมพูบดี หรือปางทรงเครื่อง ปางปัจเจกขณะ

2. ปางยืน

พุทธปฏิมาปางยืนที่สร้างขึ้นตามตำนานในพุทธประวัติตอนต่าง ๆ มีจำนวน 21 ปาง ได้แก่ ปางห้ามสมุทร ปางห้ามญาติ ปางอุ้มบาตร ปางรำพึง ปางถวายเนตร ปางจกรมแก้ว ปางปลงกรรมฐานหรือปางชกผ้าบังสุกุล ปางโปรดพุทธบิดา ปางเปิดโลก ปางซั้มาร ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ปางโปรดองคฺคิมาล ปางขอฝน ปางประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ปางห้ามพระแก่นจันทร์ ปางโปรดพกาพรหม ปางทรงรับหญ้าคา ปางประทับยืน ปางนาควาโลก ปางโปรดช้างนาฬาคีรี ปางลีลา

3. ปางนอน

พุทธปฏิมาปางนอน สร้างขึ้นจากพุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับตอนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน มีจำนวน 5 ปาง ได้แก่ ปางพยากรณ์ ปางโปรดสุภทัตถปริพาชก ปางอรุณทราหุหรือปางไสยาสน์ ปางสุบิน และปางปรินิพพาน หลายตำรากล่าวว่า ปางปรินิพพาน ต่างจากปางไสยาสน์ตรงที่พระหัตถ์ขวาของพระพุทธองค์จะไม่ทรงชันพระเศียรตั้งขึ้น แต่จะแผ่ราบลงกับพื้น ซึ่งเป็นลักษณะทอดร่างวางชันธัมมั่งสู่มหาปรินิพพาน (ข้อมูลเกี่ยวกับพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ สรุปมาจากหนังสือพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวบรวมโดย ธนาภิต)

พุทธปฏิมาปางต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดสร้างขึ้นมาจากเรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธประวัติเพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนผู้มาเคารพกราบไหว้บูชา อันเป็นการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นประเภทหนึ่งมากกว่าที่จะสั่งสอนโดยใช้ตัวอักษร นอกจากนี้ยังมีการสร้างคติความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้นแก่พุทธปฏิมาแต่ละปาง และการนำพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ มาเป็นพระประจำวันเกิดของแต่ละบุคคลอีกด้วย

พุทธปรัชญาในพุทธปฏิมา

นอกจากวัตถุประสงค์ในการสร้างพุทธปฏิมาเพื่อเป็นเคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน และสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พุทธปฏิมาแต่ละองค์ผ่านตำนานเรื่องเล่าตามท้องถิ่นนั้น ๆ แล้ว หากเราจะพิจารณาอย่างถ่วงถ่วงด้วยโยนิโสมนสิการแล้ว จะพบว่า พุทธปฏิมาแต่ละองค์ยังแฝงไปด้วยการนำเสนอพุทธปรัชญาที่น่าสนใจอีกด้วย

คำว่า ปรัชญา ในบทความนี้ ผู้เขียนไม่ได้ใช้ความหมายตามคำบัญญัติที่มาจากภาษาอังกฤษว่า Philosophy ซึ่งมีขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ตามที่เสนอของปรัชญาตะวันตก เพราะพุทธปรัชญาเป็นกระแสแนวความคิดแบบตะวันออกและมีป้อเกิดมาจากศาสนา ดังนั้น ปรัชญาตามแนวคิดของชาวตะวันออกจึงหมายถึง ทศนะ หรือโลกทศน์ ซึ่งมีความหมายในลักษณะกว้าง ๆ ไม่กำหนดลงไปเหมือนปรัชญาตะวันตก

วัตถุประสงค์ ๆ ที่เป็นรูปเคารพทางศาสนาย่อมมีความหมายหรือฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น การสร้างพุทธปฏิมาก็เช่นเดียวกันย่อมมีปรัชญาสำคัญแฝงอยู่ เราจึงไม่ควรมองแบบผิวเผินหรือกราบไหว้บูชาโดยไม่ได้ใช้ฐานคิดอะไร ดังคำกล่าวที่ว่า “กราบพระพุทธรูปอย่าให้ถูกทองคำ กราบพระธรรมอย่าให้ถูกใบลาน กราบพระสงฆ์อย่าให้ถูกลูกหลาน” ซึ่งหมายถึงให้เข้าใจแก่นแท้ของสิ่งที่เราเคารพบูชาไม่ใช่ให้ยึดติดแต่เพียงเปลือกนอกเท่านั้น ดังนั้น การเคารพบูชาพุทธปฏิมาจึงจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงพุทธปรัชญาที่แฝงอยู่และน้อมนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติ จึงจะถือเป็นการปฏิบัติบูชาที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากกว่าอามิสบูชา

ในการนำเสนอพุทธปรัชญาในพุทธปฏิมา ผู้เขียนจะยกตัวอย่างพุทธปฏิมาปางสำคัญโดยใช้มูทราหรือท่าทางพระหัตถ์ของพระพุทธรูปจำนวน 6 ลักษณะดังกล่าวแล้วข้างต้นเป็นเครื่องกำหนดพุทธปฏิมาที่จะนำมาเสนอ จำนวน 6 ปาง โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า พุทธปฏิมาปางนั้น ๆ สะท้อนถึงพุทธปรัชญาอะไร ตามลำดับดังต่อไปนี้

1) ปางประทานอภัย

คำว่า อภัยมูทรา มาจาก อภัย + มูทรา โดย มูทรา แปลว่า ท่าทางมือ ส่วน อภัย มาจาก อ+ภัย แปลว่า ไม่มีภัย หรือไม่กลัวภัย ไม่ได้แปลว่าให้อภัย ซึ่งเป็นการให้ความหมายในชั้นหลังที่คลาดเคลื่อนไปจากเดิม กล่าวคือ พุทธปฏิมาที่ยกพระหัตถ์ขึ้นเสมอพระอุระแล้วหงายฝ่ามือออก เป็นลักษณะที่ทางประติมานวิทยาของอินเดียเรียกว่า อภัยมูทรา นักวิชาการไทย แปลความว่า ปางประทานอภัย ทำให้เข้าใจว่าเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าประทานอภัย หรือให้อภัย หรือ ยกโทษ ให้ตามภาษาไทย ความเข้าใจนี้ทำให้สมัยรัตนโกสินทร์จึงได้สร้าง

พุทธปฏิมาประทับนั่งขัดสมาธิราบ ยกพระหัตถ์ทั้งสองเสมอพระอุระ ฝ่ายพระหัตถ์หันออกเรียกว่า ปางประทานอภัย และตีความว่า เป็นตอนที่พระพุทธรูปเจ้าทรงให้อภัยหรือยกโทษให้พระเจ้าอชาตศัตรูที่สารภาพบาปเพราะสำนึกผิดที่ได้ทำการปลงพระชนม์พระราชบิดาคือพระเจ้าพิมพิสาร (ไชศรี ศรีอรุณ, 2546 : 37, 240; อมรา ศรีสุชาติ, ม.ป.ป., 4) ดังนั้น ตามความหมายที่แท้จริง พระหัตถ์ที่ยกขึ้นประหนึ่ง ห้าม นั้น หมายถึง การห้ามภัยทั้งปวง หรือการแสดงความจริงใจที่ไม่มีภัยทั้งปวง หรือ ไม่หวั่นเกรงภัยทั้งปวง หรือไม่หวั่นไหวต่อภัยทั้งปวง ภัยที่ว่านี้ก็คือทุกข์นั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคที่แสดง ความหมายไว้ว่า ชื่อว่าทุกข์โดยความหมายเป็นของมีภัย (ขุ.ปฎิ.31/79/53) ที่ว่าภัยนั้นจะแปลว่าเป็นภัยหรือน่ากลัวก็ได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2532, 70) ความนิยมในการสร้างพุทธปฏิมาในท่าไม่กลัวภัยมีจำนวนมากว่าลักษณะอย่างอื่น เช่นนี้ สันนิษฐานว่า เป็นเพราะผู้สร้างต้องการสื่อให้เห็นพุทธปรัชญาอันเป็นกุญแจสำคัญที่จะก้าวไปสู่การบรรลุนิพพาน นั่นคือความไม่กลัว หรือปราศจากความกลัวภัยหรือความทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง (อมรา ศรีสุชาติ, ม.ป.ป., 6) อนึ่ง การที่พุทธปฏิมาปาง อภัยมุทราได้รับความนิยม อาจเป็นเพราะมีความหมายถึง การประทานความไม่มีภัย หรือการอวยพรให้พ้นจากความกลัว ซึ่งสอดคล้องกับความปรารถนาของผู้สักการบูชา นอกจากนี้ ปางอภัยมุทรายังเป็นปางกลาง ๆ ที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนใดเป็นพิเศษ จึงสามารถนำมาใช้ได้กับพุทธประวัติทุกตอน

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้มี 2 ประเด็น คือ การประทานสังฆธรรมอันก่อให้เกิดความไม่กลัวภัยหรือทุกข์แก่มวลมนุษย เพราะหลักธรรมที่พระพุทธรูปทรงสอนสามารถนำไปปฏิบัติตามออกจากความทุกข์ได้จริง อีกประเด็นหนึ่งคือการให้อภัยทาน ได้แก่ การไม่ผูกโกรธ ไม่อาฆาตจองเวร ไม่พยาบาทคิดร้ายผู้อื่น แม้แต่ศัตรู ซึ่งได้บุญกุศลแรงและสูงมากในฝ่ายทาน เพราะเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อละโทษกิเลสและเป็นการเจริญเมตตา

2) ปางประทานพร

พุทธปฏิมาปางประทานพรนี้อยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลลา (ตัก) แขนขวาหัตถ์ขวา ยื่นออกไปวางที่พระชานู (เข่า) เป็นกริยาทรงประทาน เรียกว่า วรทุมุทรา หรือ การประทานพร อีกแบบหนึ่งอยู่ในพระอิริยาบถยืน ยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นเสมอพระอุระ หงายฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างนอกข้างยกขึ้นเสมอพระอังสาดือซ้ายจรดข้อพระหัตถ์ขวาห้อย หันฝ่าพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า เป็นกริยาประทาน

การสร้างพุทธปฏิมาปางประทานพรนี้เกิดมาจากพุทธประวัติตอนที่นางวิสาขาทราบข่าว บัดนี้พระพุทธรองค์เสด็จจาริกมาแสดงธรรมโปรดในเมืองของตนก็บังเกิดความยินดี รีบมาฟังธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดา พร้อมทั้งกราบทูลให้ พระพุทธเจ้านำเหล่าภิกษุสงฆ์เสด็จไปปรับภัตตาหารที่คฤหาสน์ของตน ในวันรุ่งขึ้นหลังจากจัดเตรียมโภชนาหารอันประณีตเรียบร้อยแล้ว นางวิสาขาจึงสั่งให้หญิงรับใช้มานิมนต์พระสงฆ์ พอถึงเช้าวันนั้นฝนตกหนัก พระพุทธรองค์ได้มีบัญชาให้พระสงฆ์อาบน้ำฝน สมัยนั้นยังไม่มีผ้าอาบน้ำฝน จึงได้พากันเปลือยกายอาบน้ำฝน หญิงรับใช้มาพบพวกภิกษุกำลังเปลือยกายอาบน้ำฝน เข้าใจว่าเป็นพวกนักบวชลัทธิที่เปลือย จึงกลับไปบอกแก่นางวิสาขา ด้วยเหตุนี้ หลังจากที่ถวายภัตตาหารและพระบรมศาสดาได้กระทำภารกิจเสร็จแล้ว นางวิสาขาจึงเข้าไปกราบทูลขอประทานพร 8 ประการ ได้แก่ การขอพระบรมพุทธานุญาตเพื่อถวายสิ่งต่าง ๆ แก่พระภิกษุสงฆ์ กล่าวคือ ผ้าอาบน้ำฝน (วัสสิกสาฎก) อาหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่มาจากต่างถิ่น (อาคันตุกภัตตร) อาหารสำหรับพระสงฆ์ที่เตรียมจะเดินทาง (คมิภภัตตร) อาหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธ (คิลานภัตตร) อาหารสำหรับผู้พยาบาลภิกษุอาพาธ (คิลานุปัฏฐากภัตตร) ยาสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธ (คิลานเภสัช) ข้าวยาคุ (ข้าวต้ม) สำหรับพระภิกษุสงฆ์ (อุภภัตตร) และ ผ้าอาบน้ำฝนสำหรับภิกษุ (อุทกสาฎก) พระพุทธรองค์จึงทรงอนุญาตการถวายสิ่งของบริโภคดังกล่าวแก่พระภิกษุสงฆ์ได้ (ธนาภิกต, 2540 : 281-282)

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้ คือ การประทานสิ่งที่ประเสริฐที่สุดแก่มนุษย์นั้น ก็คือ การให้ทานแก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้นเอง แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กระบวนการทำความดีหรือที่เรียกว่าบุญในทางพระพุทธศาสนานั้น

เริ่มด้วยด้วยการให้ทานเสมอ แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก่อนที่จะมาตรัสรู้ก็เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรที่บำเพ็ญทานบารมีเป็นชาติสุดท้าย การให้ทานนับเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะเชื่อว่าเป็นการสร้างความดีงามให้เกิดแก่ตนเอง จะเห็นได้ว่า ในหลักคำสอนเรื่องการทำความดีในทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะป็นบุญกิริยาวัตถุหรือที่ตั้งแก่การทำบุญ กุศลกรรมบถ 10 ประการ ล้วนเริ่มต้นด้วยทานคือการให้และการเสียสละทั้งสิ้น

ทานหรือการให้จึงเป็นหลักการที่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ยึดถือมาเป็นวิถีในการดำรงชีวิต จะเห็นได้จากกิจกรรมต่าง ๆ ในประเพณีและวัฒนธรรมของชาวไทย ก็จะมีการให้ทานด้วยการทำบุญตักบาตร หรือการให้สิ่งของในลักษณะต่างๆ ทั้งสิ้น เพราะเชื่อว่าการให้เป็นการสร้างความดีในเบื้องต้นและและปฏิบัติได้ง่ายกว่าการรักษาศีลและการเจริญภาวนา จึงเป็นที่นิยมของชาวไทย พุทธปฏิมาปางประทานพรจึงสื่อถึงการให้ทานอันเป็นการสร้างความดีให้แก่ชีวิตนั่นเอง เมื่อกราบพุทธปฏิมาปางนี้แล้วจึงควรน้อมนำเอาหลักคำสอนเรื่องทานไปปฏิบัติในการดำรงชีวิตและเป็นประโยชน์กว่าการขอพร แต่ขาดการลงมือปฏิบัติ

3) ปางมารวิชัย

พุทธปฏิมาปางมารวิชัย (การชนะมาร) นี้อยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาวางที่พระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้สิ่งที่มีพันธณี เรียกว่า ภูมิสปรตมุทรา (การสัมผัสพื้นดิน) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา (ตัก) ซึ่งมุทรานี้จะใช้กับอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิเท่านั้น สื่อถึงเหตุการณ์ตอนตะแค้นดินเพื่อเรียกพระแม่ธรณีขึ้นมาเป็นพยานก่อนการตรัสรู้

ในปัจจุบัน พุทธปฏิมาปางนี้นิยมสร้างเป็นพระประธานในโบสถ์ เนื่องมาจากสื่อถึงการเอาชนะมารได้จนกระทั่งตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพราะการหลุดพ้นจากกิเลสหรือการบรรลุนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

พุทธปฏิมาปางนี้สร้างขึ้นมาจากพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าทรงต่อสู้กับพญามารในคืนก่อนที่จะตรัสรู้ พุทธศาสนิกชนทั่วไปมักจะเรียกพระพุทธปฏิมาปางนี้ว่า ปางผจญมาร หรือ ปางสะดุ้งมาร ในพุทธประวัติตอนนี้ พระองค์ทรงมั่นคงไม่

หวั่นไหว โดยการประมวลพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาอย่างยาวนานมาต่อสู้อัจฉริยะของมาร ต้องพ่ายแพ้ไป

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้ คือ การชนะความชั่วหรืออุปสรรค ที่ใช้มารเป็นสัญลักษณ์ ความชั่ว ในที่นี้ หมายถึง กิเลสที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละคนนั่นเอง การจะเอาชนะกิเลสในใจได้นั้นต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหรือการสั่งสมความดีต่างๆ ที่จะนำเราไปสู่ความสำเร็จได้ เพราะบารมีหมายถึง สิ่งที่จะทำให้เราถึงฝั่งหรือความสำเร็จ 10 ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สังขะ อริยฐาน เมตตา และอุเบกขา นอกจากนี้ยังต้องอาศัยพลธรรมอีก 7 ประการ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ทิธี และโอดตปปะ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2530 : 142-143) หลักธรรมเหล่านี้คือสิ่งที่จะทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะกิเลสที่มีในจิตใจของตนเองจนกระทั่งสามารถหลุดพ้น ดังเช่นพระพุทธเจ้าที่ทรงเอาชนะมารในพระทัยของพระองค์เองจนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

4) ปางปฐมเทศนา

พุทธปฏิมาปางปฐมเทศนานี้อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งเท่านั้น โดยพระหัตถ์ขวาจับนิ้วเป็นวง แทนธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายใช้นิ้วชี้ นิ้วกลาง หรือนิ้วก้อย “ชี้” ไปที่วงนิ้วของพระหัตถ์ขวา เรียกว่า ธรรมจักรมุทรา เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนปฐมเทศนา แสดงการหมุนธรรมจักร โดยพระหัตถ์ขวาที่จับเป็นวง สื่อแทนวงธรรมจักร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายที่ชี้ นิ้ว สื่อถึงการหมุน

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้ คือ การสอนให้หลักสี่เหลี่ยมวิธีปฏิบัติแบบสุดโต่ง 2 ประการ ได้แก่ การบำรุ้งบำเรอตนให้มีความสุขเพียงอย่างเดียว (กามสุขัลลิกานุโยค) และการทรมานตนให้เดือดร้อน (อัตตกิลมถานุโยค) แล้วหันมาปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง กล่าวคือ การปฏิบัติตามแนวทางใหม่ของพระพุทธเจ้านั้นคือ อริยมรรคมีองค์ประกอบ 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ และการสอนเรื่องความจริงอันประเสริฐ หรืออริยสัจ 4 ประการ กล่าว คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งเป็นหลักคำสอนสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

(วิ.มหา. 4/13/15-16) คำสอนในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงการก่อตั้งคำสอนแบบทางสายกลางอย่างชัดเจน เป็นการหลีกเลี่ยงวิธีการสุดโต่งทั้งสองในฐานะเป็นทั้งระบบแนวคิดและรูปแบบของการปฏิบัติ โดยการยึดมั่นต่อหนทางสายกลาง

5) ปางสมาธิ

พุทธปฏิมาปางสมาธินี้อยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองมีพระหัตถ์ขวาวางซ้อนบนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระเพลา (ตัก) แสดงอาการบำเพ็ญสมาธิจิต เรียกว่า ฌยานมูทรา

นอกจากพุทธปฏิมาปางสมาธิดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏความนิยมสร้างพุทธปฏิมาปางนาคปรกอีกด้วย ซึ่งอยู่ในพระอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ หงายพระหัตถ์ทั้งสองวางซ้อนกันบนพระเพลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาซ้อนทับพระหัตถ์ซ้ายเหมือนปางสมาธิ แต่มีพญานาค ขนดร่างเป็นวงกลมเป็นพุทธบัลลังก์และแผ่พังพานปกคลุมอยู่เหนือพระเศียร พุทธปฏิมาปางนาคปรกเป็นศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 7-11) ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างขึ้นในอินเดียได้เท่านั้น อาจเป็นเพราะภูมิภาคแถบนี้เป็นเขตร้อนชื้น มีงูชุกชุมจึงเกิดลัทธินับถืองูขึ้น ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ลงไปยังอินเดียได้ จึงนำความเชื่อเรื่องงูเข้ามาผสมผสานกับพระพุทธศาสนา จนเกิดตำนานเกี่ยวกับงูหรือนาคที่เข้ามาปรกพระพุทธรูป เพื่อสื่อให้เห็นว่าพระพุทธรูปทรงมีอำนาจเหนืองู ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิม ต่อมาการสร้างพุทธปฏิมาปางนี้จึงได้แพร่หลายไปยังลังกา รวมทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ผาสุก อินทราวุธ, 2542 : 157)

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้ คือ การทำสมาธิซึ่งเป็นการฝึกจิตให้สงบ พระพุทธรูปเองก็ทรงตรัสรู้ด้วยการบำเพ็ญสมาธิ การทำสมาธิในพระพุทธศาสนามี 2 ประการ คือ การทำจิตให้สงบ เรียกว่า สมถกัมมัฏฐาน และการพิจารณาสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน สมาธิเป็นวิธีการฝึกฝนจิตให้เกิดความสงบและเกิดความรู้ความเข้าใจที่แท้จริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลก เนื่องจากจิตเป็นสิ่งสำคัญทำหน้าที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ และเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมทุกอย่าง หากจิตที่ตั้งไว้ผิดหรือไม่ได้รับการฝึกฝน ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายได้ แต่ในทางตรงกันข้าม จิตที่ตั้งไว้ดีแล้วหรือฝึกดีแล้วย่อมอำนวย

ประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นได้ การทำจิตให้สงบจึงมีคุณูปการต่อมนุษย์อย่างหาที่สุดไม่ได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงจัดการทำสมาธิหรือการทำจิตของตนให้ผ่องใสในฐานะเป็นการทำความดีในระดับสูงสุด ที่เรียกว่า ภาวนา

การทำสมาธิเป็นหลักการสำคัญที่จะทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาจิตของตนให้ขึ้นไปสู่ระดับสูงได้ตามลำดับ ดังที่พระพุทธศาสนาจัดระดับของจิตออกเป็น 4 ระดับ คือ กามาวจรจิต จิตในระดับดีหรือชั่ว รูปาวจรจิต จิตเป็นสมาธิในระดับรูปฌาน อรูปาวจรจิต จิตเป็นสมาธิในระดับอรูปฌานซึ่งเป็นสมาธิในระดับสูงต่อจากรูปฌาน และ โลกุตตรจิต หรือจิตที่สามารถทำลายกิเลสได้ ซึ่งเป็นจิตของพระอริยบุคคลนั่นเอง ผู้เขียนมีทัศนะว่า วัตถุประสงค์ของการสร้างพุทธปฏิมาปางสมาธิ คือการสะท้อนถึงพุทธปรัชญาที่สำคัญ ได้แก่ การทำสมาธิหรือการอบรมฝึกฝนจิตใจของแต่ละบุคคลให้มีความสงบ โดยใช้สติคือความรู้สึกรู้ตัวควบคุมกำกับอยู่เสมอ

6) ปางแสดงธรรม

พุทธปฏิมาปางแสดงธรรมนี้อยู่ในอิริยาบถนั่ง หรือก้าวเดิน โดยก้าวพระบาทซ้าย พระหัตถ์ข้างซ้ายแบฝ่ามือออก ปลายพระอังคฺฐ (นิ้วโป้ง) กับปลายพระดรรชนี (นิ้วชี้) สัมผัสกันเป็นวง เรียกว่า วิตรรกมูทรา บางครั้งปางนี้เรียกว่า ปางเสด็จจากดาวดึงส์ หรือปางพุทธลีลา (พุทธปฏิมาในท่ายืนและก้าวพระบาท)

การจับนิ้วพระหัตถ์เป็นวง (วิตรรกมูทรา) เป็นสัญลักษณ์ว่า นี่เป็นเพียงหนึ่งในการเทศนาของพระพุทธเจ้า คำเทศนานี้ก็คือธรรม การแสดงทำนี่ยังหมายถึง การสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ฟังให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เป็นท่าที่แสดงการอธิบาย หรือการแสดงธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วายาขยาน มูทรา (อมรา ศรีสุชาติ, ม.ป.ป. : 14) พิริยะ ไกรฤกษ์ อธิบายว่า การที่พระอังคฺฐ (นิ้วโป้) กับพระดรรชนี (นิ้วชี้) บรรจบกันเป็นสัญลักษณ์ของคาถา เย ธมมา ที่มีความหมายว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2551 : 477)

ในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต คำว่า วิตรรก (วิตรก ในภาษาบาลี) หมายถึง การให้เหตุผล ข้อวินิจฉัย การไตร่ตรองอย่างรอบคอบ หรือการอภิปราย (Apte, 1992 : 855) ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า วิตก ก. เป็นทุกข์

ร้อนใจ กังวล เช่นวิตกว่าจะเกิดสงคราม มักคู่กับคำว่า กังวล เป็น วิตกกังวล เช่น อย่าวิตกกังวลไปนักเลย, น. ความตรึกความตรึกความคิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1074) แต่คนทั่วไปมักจะเข้าใจความหมายของคำว่า วิตก ไปในลักษณะของความกังวลใจ ร้อนใจ มากกว่าจะเข้าใจความหมายในลักษณะของการให้เหตุผล การไตร่ตรอง อย่างรอบคอบ

พุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านพุทธปฏิมาปางนี้ คือ ขั้นตอนในการทำสมาธิ โดยนำเอาวิตกซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของวิธีปฏิบัติมานำเสนอ เพราะขั้นตอนของการทำสมาธิหรือที่เรียกว่า ฌาน มีองค์ประกอบ 5 อย่าง คือ 1) วิตก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เมื่อเริ่มทำสมาธินั้น ต้องมีสิ่งสำหรับเพ่ง เช่น ดิน แล้วยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ กล่าวคือ การเพ่งดินนั้น โดยไม่ให้จิตนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ถ้าจิตนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ อยู่ จิตก็จะตกไปจากการเพ่งดิน ก็ต้องยกจิตขึ้นสู่การเพ่งใหม่ จิตจะต้องเพ่งอยู่กับดินหรือสิ่งสำหรับใช้เพ่งตลอดเวลา วิตกนี้เปรียบเหมือนการกระพือปีกของนกหรือเสียงระฆังที่ตีครั้งแรก 2) วิจารณ์ คือ การประคองจิตให้มั่นคงอยู่ในอารมณ์ที่เพ่ง เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เพ่งแล้ว วิจารณ์ก็ประคองจิตไม่ให้ตกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง เหมือนการถลาไปในอากาศของนกหรือเสียงครวญของระฆัง 3) ปิติ คือ ความปลาบปลื้มใจ อิ่มเอิบใจในการเพ่งอารมณ์ เมื่อได้ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์และประคองประคองจิตให้ตั้งมั่นในอารมณ์นั้นๆ โดยไม่ห่อถอย และลังเลใจ ก็จะมีปิติหรือความปลาบปลื้ม อิ่มเอิบใจขึ้นมาตามลำดับ เมื่อจิตเกิดปิติ ปลาบปลื้มอิ่มเอิบใจ ก็จะไม่มีความพยายาม มุ่งร้าย หรือขุ่นเคืองใจ เข้ามาแทรกแซงได้ 4) สุข คือ ความสุขใจ หรือโสมนัสเวทนา เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้ว ประคองให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ จนปิติเกิดเช่นนี้แล้ว สุขก็ย่อมเกิดตามมา สุขในที่นี้คือความสงบที่ปราศจากความฟุ้งซ่าน รำคาญใจนั่นเอง และ 5) เอกัคคตา คือ จิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จิตกับอารมณ์ที่เพ่งจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียว ไม่วอกแวก

ดังนั้น วิตรรกมูทธาน่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนการบอกเล่าถึงสภาวะจิตของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ เพราะก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงประทับนั่งสมาธิบำเพ็ญเพียรทางจิต ได้ทรงอาศัยวิตกเป็นขั้นแรกของการยกจิตขึ้นสู่อารมณีนในการทำสมาธินั่นเอง เนื่องจากวิตกเป็นการควบคุมจิตให้มีความสงบนิ่งในขั้นต้นก่อนที่จะขึ้นไปสู่สมาธิขั้นสูงต่อไป ดังนั้น วิตรรกมูทธา จึงไม่ใช่ท่าแสดงธรรมทั่วไปเหมือนปางปฐมเทศนาแต่น่าจะหมายถึงการบอกวิธีการปฏิบัติสมาธิขั้นต่าง ๆ จนบรรลุพระอรหัตผล เนื่องจากวิตกเป็นขั้นตอนแรกของการทำจิตให้เป็นสมาธิ การนำมาประกอบกับท่าทางเดินจึงตอกย้ำความหมายเพิ่มมากขึ้น กล่าวคือ การบอกทางจากก้าวแรกสู่ก้าวต่อไปที่นำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด (อมรา ศรีสุชาติ, ม.ป.ป. : 16)

บทสรุป

บทความนี้ต้องการนำเสนอจุดหมายที่แท้จริงของการสร้างพุทธปฏิมา นั่นคือการสะท้อนพุทธปรัชญาผ่านพุทธปฏิมาปางต่าง ๆ ซึ่งกำหนดตามมูทธาหรือท่าทางพระหัตถ์ที่มีลักษณะแตกต่างกัน พุทธปฏิมานอกจากจะเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าเพื่อให้ผู้เคารพศรัทธาได้สักการบูชาแล้ว ยังเป็นการนำเสนอพุทธประวัติตอนต่าง ๆ เพื่อให้เกิดพุทธานุสติ แต่นั่นยังไม่น่าจะใช่จุดหมายที่แท้จริงของการสร้างพุทธปฏิมาหรือแม้จะเป็นเป้าหมายที่แท้จริงก็ไม่น่าจะเกิดประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชน เพราะจุดหมายของการสั่งสอนพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ก็คือการสั่งสอนให้ชาวโลกรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นและน้อมนำไปสู่การปฏิบัติด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้มากกว่าจะให้เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งที่เป็นวัตถุ

แต่ในปัจจุบัน ชาวพุทธเชื่อพุทธปฏิมาหรือพระพุทธรูปมากกว่าพระพุทธเจ้า โดยเน้นไปที่ความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธปฏิมาองค์นั้น ๆ ที่เกิดมาจากการบอกเล่าหรือการสร้างเป็นตำนานของพุทธปฏิมาแต่ละองค์ นำไปสู่การกราบไหว้เพราะเชื่อว่าจะช่วยให้ตนมีความสุขหรือได้รับความสำเร็จตามที่ตนปรารถนา แม้กระทั่งการอธิษฐานที่เกิดจากการทำความดีต่าง ๆ ก็เป็นการอธิษฐานเพื่อได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาทั้งสิ้น ซึ่งขัดแย้งกับหลักคำสอนเรื่องกรรมของพระพุทธเจ้าที่เน้นสอนเรื่องการลงมือกระทำด้วยการใช้ความเพียรมากกว่าจะมาอ่อนวอนขอ เพราะพระเจ้าเองเมื่อทรงประทับนั่ง

ชัดสมาก็มีการอธิษฐานพระทัยที่จะไม่ละความเพียรจนกว่าจะบรรลุสัมมาสมโพธิญาณ แล้วพระองค์ก็ลงมือทำความเพียรตามลำดับ ไม่ใช่อธิษฐานเพื่อได้สิ่งใด แต่เป็นการอธิษฐานเพื่อกระทำต่างหาก

สิ่งสำคัญที่สุดที่พุทธศาสนิกชนควรคำนึงถึงก็คือแก่นที่แท้จริงของพุทธปฏิมา เราควรเชื่อพระพุทธเจ้ามากกว่าที่จะเชื่อพุทธปฏิมา การกราบไหว้เคารพบูชาพุทธปฏิมา ในฐานะการบูชาสิ่งที่ควรบูชานั้นเป็นสิ่งดี แต่ประโยชน์แท้จริงของการเคารพบูชาพุทธปฏิมาก็คือความเข้าใจที่ต้องเข้าถึงพุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านสัญลักษณ์พุทธปฏิมานั้นเอง การเคารพบูชาด้วยความเข้าใจจะทำให้ศรัทธาของเราแข็งแกร่งขึ้นเพราะมีปัญญากำกับอยู่เสมอ ไม่ใช่ศรัทธาแบบเลื่อนเปื้อนทั่ว ๆ ไป จนไม่เกิดประโยชน์อะไร และกลายเป็นความมกมายในที่สุด เพราะพุทธสัญลักษณ์ไม่ใช่เป็นเพียงรูปเคารพ แต่สะท้อนพุทธปรัชญาอันลึกซึ้งที่น่าเสนอผ่านสัญลักษณ์วัตถุเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ในวัฏกถาสูตฺร พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 สังยุตตนิกาย ชนธวาวรรค ที่ว่า “ดูกรวัฏกถิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นธรรม” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525 : 276) อันแสดงให้เห็นถึงความต้องการให้ชาวพุทธเข้าถึงธรรมของพระพุทธองค์และนำมาสู่การประพฤติปฏิบัติกันเอง

เอกสารอ้างอิง

- ไชศรี ศรีอรุณ. (2546). **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในสยามประเทศ : ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปตั้งแต่มหากษัตริย์จนถึงมหาปรินิพพาน.** กรุงเทพมหานคร : มติชน.
- เชษฐังคิณี ดิงส์กุลชาติ. (2558). **ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2557). **พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท.** ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาธรรม.
- ผาสุก อินทรารุณ. (2542). **ทวาราวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี.** กรุงเทพมหานคร : อักษรสมัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2532). **พุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2551). **ลักษณะไทย : พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : ธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน).
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 4.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 31.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาคที่ 1.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรควรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 1-2.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2525). **พระสูตรและอรรถกถา แปล สังยุตตนิกาย ชันถาวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 1.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- ธนาภิต. (2540). **ประวัติพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปรีรามิต.
 ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**.
 กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
 ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร
 : สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ.
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2530). **ปฐมสมโพธิกถา**.
 กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
 สุวิภา จำปาวัลย์ และ ชันนะ ปิ่นเงิน. (2551). **การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา**.
 เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.
 อมรา ศรีสุชาติ. (ม.ป.ป.). **พุทธปรัชญาในพุทธลีลา**. ม.ป.ท. : เอกสารอัดสำเนา
 Apte, Vaman Shivram. (1992). **The Practical Sanskrit-English Dictionary**. Delhi :
 Motilal Banarsidass.